

The State of Translation 2016

De vertaler als redacteur

In samenwerking met Athenaeum Boekhandel vraagt academisch-cultureel centrum SPUI25 bij aanvang van het nieuwe kalenderjaar een deskundige de stand van het literair vertalen in Nederland te bespreken. Naar aanleiding van de vraag 'Hoe is het gesteld met de kwaliteit van literaire vertalingen in Nederland?' behandelde Wil Hansen op 8 februari in de tweede The State of Translation-lezing een aantal fundamentele kwesties. Twee respondenten gingen in op zijn betoog: Jerker Spits en Elly Schippers. De presentatie was in handen van Maarten Asscher.

Wil Hansen (1949) was redacteur en uitgever, en is sinds 1989 vertaler van fictie en non-fictie uit het Duits en het Engels. Hij vertaalde onder meer werk van Hans Magnus Enzensberger, Klaus Mann, Elias Canetti, V.S. Naipaul, Victor Klemperer, Peter Sloterdijk, Katja Petrowskaja en Christopher Clark.

Jerker Spits (1977) is germanist. Hij recenseert Duitse literatuur voor athenaeum.nl, literaturkritik.de en De Groene Amsterdammer. Hij schreef een korte cultuurgeschiedenis van Duitsland: Staalhelmen en curryworst. Een Duitse cultuurgeschiedenis in 15 fenomenen (Uitgeverij Van Oorschot).

Elly Schippers (1945) studeerde germanistiek aan de Universiteit van Amsterdam. Ze vertaalde werk van o.a. Arthur Schnitzler, Joseph Roth, Jenny Erpenbeck, Edgar Hilsenrath, Charles Lewinsky. Voor Een handvol sneeuw van Jenny Erpenbeck ontving ze samen met de auteur in 2015 de Europese Literatuurprijs. Naast haar werk als vertaalster is ze actief als docent aan de VertalersVakschool te Amsterdam.

Maarten Asscher (1957) is schrijver en directeur van de Athenaeum Boekhandel. Zijn meest recente boeken zijn de essaybundel Appels en peren. Lof van de vergelijking (2013) en Het uur der waarheid. Over de gevangenschap als literaire ervaring (2015).

The State of Translation 2016

De vertaler als redacteur

Een vertaler vertaalt wat er staat, luidt een bekend adagium over het vertalen. Dat is een mooi en edel uitgangspunt, waar een vertaler zich zoveel mogelijk aan zal houden – maar waar hij af en toe ook niet mee uit de voeten kan. Wat moet hij met een zin die er ook in de oorspronkelijke taal moeizaam uitziet of fout is? Wat moet hij met zinnen, op zichzelf of in de context, die hij niet begrijpt? Wat moet hij met informatie in de oorspronkelijke tekst die pertinent fout is? Wat moet hij met culturele toespelingen die in onze taal vertaald hun waarde verliezen? Hoe autonoom, kortom, is de oorspronkelijke tekst? En wat kan, mag (of moet) de vertaler veranderen? In hoeverre is hij behalve vertaler redacteur? En iets uitgebreider en praktischer: hoe is het op het ogenblik gesteld met de relatie tussen vertaler en redacteur bij een uitgeverij? In hoeverre krijgt de vertaler nog steun van de uitgeverij en in hoeverre besteedt de redacteur aandacht aan het werk van de vertaler? Wat is de stand van zaken dienaangaande en moeten we ons zorgen maken voor de toekomst? Zie hier het uitgangspunt van de tweede The State of Translation-lezing en de beide reacties daarop.

Wil Hansen

Dames en heren,

In het algemeen heb ik al geen voorkeur voor zeer theoretische beschouwingen over vertalen, en vandaag al helemaal niet. Bovendien ben ik niet alleen al heel lang vertaler, nog steeds, maar ik ben ook ruim twintig jaar lang redacteur bij een paar uitgeverijen geweest – en misschien is het niet geheel zinloos de activiteiten van de vertaler te verbinden met die van de redacteur en hun raakvlak aan een nader onderzoek te onderwerpen. Dat is misschien extra vruchtbaar omdat geregeld de vraag naar de kwaliteit van vertalingen in het Nederlands opkomt. Misschien kan enige verkenning in het grensgebied van beide activiteiten een verhelderend licht op het probleem werpen.

Laten we ons betoog opbouwen rond drie casussen – ik gebruik dat woord graag vanwege het verrukkelijke meervoud, dat een beetje lekkerend uit je mond wegloopt.

Vorig jaar verscheen er in Duitsland de nieuwe roman van Ralf Rothmann – excuseer me dat ik me in deze lezing zal beroepen op Duitse voorbeelden. De roman heet *Sterben im Frühling*, en zal over een paar maanden onder de titel *Sterven in de*

lente in het Nederlands verschijnen – het zou flauw zijn om te verzwijgen dat de spreker van deze middag de vertaler van dat boek is. Het heeft het nadeel dat zoiets op narcisme kan lijken, maar het voordeel is dat de spreker in kwestie zich op zijn eigen praktijk kan beroepen, dus als het ware heet van zijn eigen naald.

Om u enige context te geven moet ik even vertellen waar het verhaal over gaat. Hoofdpersoon is een jongeman, hij is zo rond de 20 jaar oud, die in de laatste weken van de Tweede Wereldoorlog met vrij harde hand wordt opgeroepen voor de militaire dienst, snel even een frommelopleiding krijgt en dan naar het front in Hongarije wordt gestuurd, waar hij vooral wordt geconfronteerd met de aanstaande nederlaag van zijn land: hij maakt gruwelijke dingen mee, onder andere de ophanging van een ouder echtpaar en hun knecht, die zo realistisch beschreven is dat de vertaler bij het vertalen ervan af en toe even heeft moeten ophouden om niet al te onpasselijk te worden. Dieptepunt van de ellende is de opdracht die hij krijgt om een Duitse soldaat te executeren, tragisch-ironisch genoeg een paar dagen voor het einde van de oorlog – en die soldaat is toevallig zijn beste vriend.

Op zeker moment rijdt de hoofdpersoon Walter, die bij de nazi's als chauffeur dienstdoet, met een collega-soldaat door Hongarije om een stel gewonden te vervoeren, maar hij krijgt panne en kan midden in de wildernis bij bar slecht weer niet verder. Zijn collega Jochen, die naast hem zit, op de passagiersplaats, en ik citeer nu de letterlijke Duitse tekst, 'kramte eine neue Papirossa hervor. 'Na dann...' Den Filter der Länge nach knickend, sank er gegen den fellbezogenen Tornister.' Nu neem ik onmiddellijk aan dat u het Duits beheerst en ik dus niet hoeft te vertalen wat hier staat. Ik kan u ter geruststelling vertellen dat ik het ook niet begreep. Onthoud u deze casus numero één even.

Casus numero twee. Op zeker moment komt Walter terug van een driedaagse rondreis door de streek in Hongarije waar zijn divisie is gehuisvest. Hij had van zijn officier verlof gekregen om het graf van zijn vader te zoeken, die in dezelfde streek even tevoren was gesneuveld – hij vindt het niet. Hij treft in een café onderweg een stel liederlijke Duitse soldaten aan, stomdronken en zich overgevend aan uitpattingen die vooral ontstaan als alles verloren is – de ondergangsstemming in een leger maakt het slechtste in officieren en soldaten los. Hij raakt er in gesprek met een *Blitzmädel*, die ook al dronken is. Walter is moe en wil niet graag verder op zijn gevaarlijke tocht, want in die dagen zijn er voortdurend Russische vliegtuigen in de lucht die schieten op alles wat beweegt. Hij vraagt haar dus of hij misschien in het etablissement kan overnachten. Zij heeft een oogje op de knappe jongeman en geeft daarom het volgende advies: 'Selbstvertürlich, weiche Betten stehen hier mehr als genug. Aber wenn du nicht vom anderen Ufer bist, würde ich mir das gut überlegen. Für junge Soldaten ohne Rang gibt es nämlich nur das Zimmer hundertfünfundsiebzig, ein sehr, sehr schwüler Raum. Schlaf wirst du da kaum finden'. Sie drückte das Knie gegen seins. 'Hast du mich verstanden, Mannsbild?'

Daar hebt u in elk geval de helft al van begrepen, of misschien zelfs meer, als u enigszins op leeftijd bent. Maar het aardige is dat casus nummer twee voor een vertaler interessanter is dan casus nummer een.

In casus nummer een was sprake van Papirossa en van ‘den Filter der Länge nach knickend’. Enig zoekwerk op internet levert op dat Papirossa een geliefd sigarettenmerk was (en is, het bestaat nog steeds in sommige Oost-Europese landen). Het bijzondere van die sigaret is dat het filter in verhouding tot het tabaksdeel buitengewoon lang is en dat het vóór het roken een paar keer geknakt wordt, zodat (ik citeer internet) ‘een luchtkamer ontstaat die de tabaksrook afkoelt’. Ik persoonlijk word daar niet veel wijzer van, al weet ik nu wel dat het ‘knicken’ in de originele Duitse tekst inderdaad als ‘knakken’ kan worden vertaald, en dat is al winst. Het roept in mijn geest verder geen enkele herkenning op, maar per slot van rekening hoeven we niet alles te begrijpen, zei mijn leraar Nederlands vroeger op school altijd als hij in zijn enthousiasme weer een gedicht van Lucebert behandelde en het zelf niet begreep. Ik vertaal dus een zin die ik in het Duits eigenlijk niet begrijp in een Nederlandse zin, die ik eigenlijk ook niet begrijp. Dat kan heel bevredigend zijn: ik heb ooit het boek *Eurotaoïsme* van Peter Sloterdijk vertaald, en kwam in het Duitse origineel op een zeker moment in het betoog een zin tegen die heel indrukwekkend klonk, maar die ik niet begreep – en die heb ik toen vertaald in een Nederlandse zin die minstens even indrukwekkend klonk en die ik ook niet begreep. Ik was er heel tevreden over. Het is op de uitgeverij niet gezien, het is onopgemerkt gebleven.

Ik vreet mijn schoen op als de Duitse lezer van nu, zelfs een veelwetende Duitse lezer, Ralf Rothmanns zin begrijpt. Hij kent Papirossa evenmin als u en ik, en van dat knakken van een sigaret kan ook de native German speaker geen chocolade maken. Casus een is daarmee betrekkelijk eenvoudig opgelost: Ralf Rothmann heeft voor de couleur locale een detail vermeld dat alleen met wat speurwerk op internet begrijpelijk wordt. Als vertaler heb je daar verder geen omkijken naar – de vertaler hoeft bij wijze van spreken niet wijzer te zijn dan de intelligente *native speaker*, en omstandig parafraserend vertalen is niet in de mode (in tegenstelling tot de negentiende eeuw, toen dat schering en inslag was – ik verwijs u voor de aardigheid naar de Nederlandse vertaling van *Briefe eines Verstorbenen* van Hermann Fürst Pückler Muskau, vier delen, verschenen vanaf 1830, waarin de Nederlandse lezer vergast wordt op zeer verrassende aanvullende ‘vertalingen’ annex parafrasen en herschrijvingen, plus uitvoerige noten van de vertaler, een boek in een boek als het ware – ik kan u overigens deze auteur *in het Duits* zeer aanraden).

Casus twee lijkt eenvoudiger, al was het alleen maar omdat u tot uw opluchting misschien wel de helft begreep. Maar daar gaat het nu even niet om. Want casus twee is vanuit vertalerstandpunt veel moeilijker. Ongetwijfeld heeft Ralf Rothmann ook hier weer de couleur locale, of de couleur temporale, willen benadrukken, maar er is een duidelijk verschil met casus een: de Duitse lezer (misschien met uitzondering van jongeren) herkent meteen wat hier aan de hand is. *Hundertfünfundsiebzig* is geen Papirossa. Het is bij Rothmann een kamernummer in een hotel, maar het is vooral een verwijzing naar het sinds 1994 niet meer bestaande artikel 175 uit het Duitse wetboek van strafrecht, dat seksuele handelingen tussen twee personen van hetzelfde geslacht verbood; een ‘hundertfünfundziebziger’ is de inmiddels gedateerde Duitse benaming voor een homo. Rothmann doet er nog een schepje bovenop door te zeggen

dat het er in die kamer altijd ‘schwül’ aan toegaat, een woord, dat ‘zwoel’ betekent, maar wel heel dicht bij het woord ‘schwul’ ligt, en dat betekent ‘homoseksueel’.

Hoe breng je als vertaler die connotatie van het Duitse woord over? Ik zal u niet vermoeien met de manier waarop ik het heb opgelost. Misschien heb ik het niet goed opgelost, of liever *nog* niet goed opgelost.

U zit zich wellicht al tien minuten af te vragen waar dit hele verhaal van mij over die casussen naar toe moet. Welnu, dat woordje ‘nog’ in de voorlaatste zin, daar gaat deze hele lezing over. Of om het met een beeld te zeggen dat in de lijn ligt van Rothmanns oorlogsverhaal: deze lezing gaat over het etappegebied van het vertalen, het gebied achter het front van het vertalen, waar in militaire zin bevoorraad, gekookt, verpleegd en gerust wordt, kortom het gebied waar alles gebeurt om de strijd en uiteindelijk de overwinning mogelijk te maken.

De vertaler dubt een tijdje over dat hondertfünfundsiebzig en vindt een oplossing waarmee hij redelijk tot heel tevreden is. Daarmee is hij er overigens nog niet. Bij het vertalen van een roman doet dit soort problemen zich vaker voor. Het aantal toespelingen op specifieke culturele dingen in de oorspronkelijke taal, die bij een ‘letterlijke’ vertaling verloren gaan, is over het algemeen vrij groot. Het zijn de knoesten in de vertaling, de zichtbare harde plekken, waarmee je als vertaler met je eenvoudige houthakkersuitrusting de nodige moeite hebt.

Vanuit idealistisch oogpunt beschikt de frontstrijder die de vertaler is over een achtervang, in dat etappegebied namelijk. Als het werk gedaan is, stuurt de vertaler zijn vertaling naar de uitgeverij. Daar zit de redacteur vol verwachting achter zijn bureau, neemt de vertaling dankbaar in ontvangst en buigt zich minimaal een paar dagen lang over het werkstuk van de vertaler. Hij vorst, streept en krast, maakt aantekeningen in de kantlijn, zet vraag- en uitroeptekens, doet suggesties, levert in algemene zin commentaar, kortom, houdt zich intensief bezig met wat de vertaler gewrocht heeft. Daarna gaat de vertaling naar de zogenaamde persklaarmaker, die de vertaling óók nog eens goed doorneemt, inhoudelijk, stilistisch en orthografisch. En dat met correcties en glossen overvolle manuscript gaat terug naar het front, de vertaler – eventueel, graag zelfs, mondeling toegelicht door de redacteur. De vertaler doet zijn voordeel met de wijze woorden van redacteur en persklaarmaker beiden en levert uiteindelijk een *impeccable* manuscript in.

Ik begon de voorafgaande alinea niet voor niets met de woorden; ‘vanuit idealistisch oogpunt’. Zo gaat het namelijk zelden in de praktijk, of nooit. Een vertaling passeert meestal geruisloos het bureau van de redacteur, die nog wel even notitie neemt van het langskomende manuscript, maar er verder niet naar omkijkt. Druk, druk, druk. Je zult trouwens de redacteurs de kost moeten geven die zich incompetent achten de vertaling te beoordelen en er liever hun vingers niet aan branden. Veel redacteurs wagen zich zelfs niet aan een beoordeling van het Nederlands als zodanig, zonder het origineel erbij te hebben – voor zover ze dat origineel al kunnen lezen, het zal immers ook vaak een tekst betreffen in een taal die zij niet beheersen. Het lijkt krankzinnig: een redacteur die een buitenlands boek heeft geacquireerd, *in de allereerste fase*, ziet de vertaling pas als die, in zijn

gematerialiseerde vorm, als boek dus, rechtstreeks vanuit de drukkerij op zijn bureau belandt, *in de allerlaatste fase dus* – het hele proces van vertaling tot daadwerkelijk boek is langs hem heen gegaan. Zijn enige bemoeienis met het boek is het omslag en de achterplaattekst geweest, die hij vaak ook nog door de vertaler heeft laten schrijven.

Dit lijkt neer te komen op een *debunking* van de redacteur in het algemeen, en ik kan niet ontkennen dat ik het voorafgaande met een zeker genoegen heb genoteerd. Maar ik ben zelf lang genoeg onder het juk van een redacteur doorgegaan om zijn lot te betreuren, dus het debunken raakt ook mijzelf. De redacteur moet zich te pletter lezen, want er wordt internationaal afschuwelijk veel geschreven, crimineel veel uitgegeven, ongegeneerd veel gelobby'd, weerzinwekkend veel gehype't en moorddadig hard geconcurrereerd. Driemaal per jaar moet er een aanbiedingsprospectus in elkaar worden gedraaid, een werk waar je per aanbieding drie maanden mee bezig bent, er moeten teksten worden geschreven en omslagen bedacht, er moeten auteurs begeleid worden, de afdelingen publiciteit en verkoop willen voortdurend input, je vergadert je met alle afdelingen een slag in de rondte, en thuis heb je een moeilijke vrouw en drie jengelende kinderen. Waar haal je de tijd en de rust vandaan om per jaar dertig vertaalmanuscripten grondig te bekijken – een beetje manuscript kost je minimaal een week, als je heel hard doorwerkt.

Maar intussen zit ik als vertaler nog steeds met mijn hondertfünfundsiebzig.

Nee, een vertaler moet het over het algemeen niet hebben van 'zijn' redacteur. Als hij al ergens op mag hopen, dan is het op de persklaarmaker. Dames en heren, ik zou hier graag de loftrumpet willen steken over de goede persklaarmaker. Hij of zij (heel vaak een zij trouwens) blijft geheel in de anonimiteit, is meestal zzp'er en werkt navenant voor een waar hongerloon. Het manuscript dat zojuist om tien uur langs het bureau van de redacteur is gekomen, is om één minuut over tien beland op het bureau van de bureauredacteur, of in het allermooiëste vakjargon: de 'traffic manager'. Hij of zij (heel vaak een zij trouwens) leest zelf het manuscript niet, maar besteedt het meteen uit. Bureauredacteurs beschikken over een kaartenbak met een aantal persklaarmakers, en als je als vertaler geluk hebt, valt je manuscript in handen van een scherp meelezende en meedenkende persklaarmaker, iemand die wil weten wat hij leest en wil en durft te zeggen wat hem bij het lezen dwarszit, niet alleen qua spelling en stijl (dat móet hij sowieso), maar ook wat de meer inhoudelijke kant van de tekst betreft. Als hem mijn hondertfünfundsiebzig niet bevalt, zegt hij dat, en er zijn zelfs persklaarmakers die dan net zolang meedenken tot ze een waardevolle suggestie kunnen doen. Nogmaals, een goede persklaarmaker is onbetaalbaar – al vatten Nederlandse uitgeverijen dat wel het liefst zo letterlijk mogelijk op.

Maar persklaarmakers zijn geen redacteur. Ze verkeren niet in de positie dat ze met enig ander gezag dan de kwaliteit van hun werk (me dunk!) een vertaler kunnen aanspreken. Een redacteur heeft dat gezag wel – hij heeft zelfs de macht een hele vertaling te weigeren en de vertaler met lege handen naar huis te sturen, al gebeurt dat heel zelden (ik heb het zelf als redacteur een paar maal gedaan, en ik heb er nachtenlang wakker van gelegen – niet in de laatste plaats omdat ik overduidelijk zelf had gefaald bij de keuze van de vertaler). Hij kan met gezag wijzen op verkeerde

vertalingen, wel erg vrije vertalingen, een schier onacceptabele parafraserende vertaling enzovoort. Maar ja, de redacteur leest geen manuscripten van vertalingen. Hij wordt hoogstens met de neus op het manuscript gedrukt als een persklaarmaker alarm slaat vanwege de slechte kwaliteit van een vertaling.

Er is nóg een zwakke schakel in het etappegebied, en het zou onrechtvaardig zijn die hier te midden van vele vertalers niet te noemen. Het is degene die in zijn eentje ook de strijd aan het front levert: de vertaler namelijk. Toen ik zelf als vertaler begon (laat ik mezelf maar als slecht voorbeeld nemen), zo'n zestig vertalingen geleden, was ik grosso modo verontwaardigd over elke inhoudelijke opmerking van een persklaarmaker. Wat wist die lul of trut er nou van?! Achteraf denk ik dat ik de kwaliteit van zijn of haar opmerking niet eens zag – het feit dat hij of zij wat op te merken had, was al erg genoeg. Door de jaren heen word je wijzer, en ik ben nu op het punt gekomen dat ik de hemel prijs als ik een goede persklaarmaker heb. Ik hunker bij wijze van spreken nu al naar het moment waarop mijn persklaarmaker aan mijn Hunderfünfundsiebzig toe is.

De zwakte van de schakel die de vertaler in het etappegebied kan zijn, blijkt nog op een ander essentieel moment. Ik heb me er altijd over verbaasd dat binnen de uitgeverij er eigenlijk nooit aandacht voor is. Als een manuscript van de persklaarmaker terugkomt en naar de vertaler wordt gestuurd, gaat het zicht op wat er vervolgens met de correcties op de vertaling gebeurt totaal verloren. Wat de vertaler met de bijna nooit voorhanden redactionele opmerkingen en met de gelukkig nog wel vaak aanwezige persklaarmaakaantekeningen doet, weet niemand. Wat hij wel of niet overneemt – Joost mag het weten. Ik ben zelf zo eigengereid als maar enigszins mogelijk is, maar ik word in die eigenschap vooral overtroffen door collega-vertalers. Als ik in mijn functie van redacteur af en toe van de bureauredactie de mededeling kreeg dat een persklaarmaker wel erg veel correcties en aantekeningen in een vertaling had gemaakt, liet ik de persklaarmaakversie soms fotokopiëren om te kijken wat de vertaler ervan zou overnemen – en er zijn gevallen geweest dat bij controle me de haren te berge rezen. Veelzeggend genoeg hoeft de vertaler nooit de persklaarmaakversie van een manuscript mee terug te sturen, samen met zijn definitieve versie, die linea recta naar de vormgever gaat. Er heerst een blind vertrouwen in wat de vertaler met de correcties doet.

Dames en heren. Als iemand weer eens zin heeft om in gezelschap een potje te klagen, dan is de kwaliteit van de vertalingen in het Nederlands een dankbaar onderwerp. De mededeling dat je liever het origineel leest (als het althans om een taal gaat die je beheerst, wat dat overigens ook moge betekenen – ik weet niet of de ergernis om een vertaling opweegt tegen wat er verloren gaat aan niet begrepen betekenissen en connotaties bij het lezen van een originele tekst) – ik herneem de zin, de mededeling dat je liever het origineel leest, is volkomen salonfähig, om niet te zeggen al een vorm van snobisme.

Volgens mij zou de globale kwaliteit van vertalingen kunnen stijgen als we de begeleiding van vertalingen beter zouden organiseren. Dat is makkelijker gezegd dan

gedaan. Toen ik nog maar net in de uitgeverij werkzaam was, ging ik op kennismakingsbezoek bij Duitse uitgeverijen. Ik was amper een paar maanden redacteur en zat tot over mijn oren in het werk, ik wist niet meer wat ik als eerste of laatste moest aanpakken. Het kleine bureautje waaraan ik in eerste instantie had zitten werken (een meter bij een meter twintig), werd, waarschijnlijk om de moed erin te houden, vervangen door een imposant bureaucomplex in de vorm van een tweemaal *geknickte* Papirossa van drieënhalve meter lang, en het zwakke bureaulampje was vervangen door een groot aantal plafond-, muur-, sta- en bureaulampen, waar nog een heuse 'lichtarchitect' van Arendt aan te pas was gekomen: de uitgeverijbomen groeiden in die tijd nog tot in de hemel, het was de tijd van het grote Meulenhoff. Maar al die lampen zetten de langzaam onder de vele manuscripten, boeken, buitenlandse prospectussen en bloknotes doorbuigende Papirossa des te feller in het licht.

Hoe kwam het toch dat de kantoren van de redacteurs van Suhrkamp, toen nog in Frankfurt, een wonder van overzichtelijkheid waren, en dat de bewoners ervan ontspannen jongens en meisjes waren die van geen enkele druk last leken te hebben.

Dat had eenvoudig te maken met de Duitse afzetmarkt: die is zesmaal groter dan de Nederlandse, terwijl de overheadkosten (huisvesting, personeel) en de productiekosten (vormgeven, drukken, binden, distributie, promotie en publiciteit enzovoort) grosso modo gelijk zijn. Geen wonder dat ze het in Duitsland rustiger aan kunnen doen: de uitgeverijen hebben er maar twee aanbiedingen per jaar en het aantal redacteurs is veel groter. *'Über allen Verlagen ist Ruh'*.

We worstelen in Nederland dus met een structurele achterstand in vergelijking met grote buitenlandse landen. Dat zet een enorme druk op redacteurs, vooral bij de grote uitgeverijen, waar het aantal uit te geven boeken zo groot mogelijk en het aantal redacteurs zo klein mogelijk is. Er kunnen eenvoudigweg niet genoeg redacteurs worden aangenomen om elk manuscript nauwkeurig te lezen – zelfs Nederlandse manuscripten worden soms nauwelijks meer geredigeerd, laat staan vertaalde.

En toch... Ik ben al met pensioen, althans als redacteur, en ik zou dus over heel veel cynisme moeten beschikken en elk geloof in een verbetering van de situatie allang moeten hebben opgegeven. Dat is ook wel een beetje zo, maar door alle cynisme heen blijf ik een heel klein beetje romanticus – gun me dat.

Het moet, ook binnen de Nederlandse omstandigheden (en ik heb nog niet eens alle beperkende factoren genoemd, bijvoorbeeld de snelheid waarmee een vertaling soms moet worden gemaakt) – het moet mogelijk zijn het etappegebied iets beter te organiseren.

Ik ben een kind van de jaren zestig, dat zich altijd vastloopt in visioenen, grootse horizonten en blauwdrukken, dus ik moet ditmaal eens proberen met de voeten op de grond te blijven. Ik kan hier wel een oproep doen aan Nederlandse uitgeverijen om hun uitgeverij zo te reorganiseren dat redacteurs meer gelegenheid hebben zich met de uit te geven teksten bezig te houden, maar ik vrees dat er dan niets gebeurt. Ik vrees dat de redacteurs zelf hun werkzaamheden moeten herstructureren. Dat vooronderstelt meteen al dat ze zich inderdaad intensief of intensiever met de vertalingen bezig gaan houden – en zoals eerder gezegd, ben ik

daar sceptisch over. Ze menen het niet te kunnen of ze durven het niet, of beide. Moed, vrouwen en mannen van de buitenlandredactie, moed! U dient een hoger doel, de kwaliteit van de vertaling namelijk – die recht moet doen aan de kwaliteit van het boek zelf.

Dit is ook een oproep aan uitgeverijen om bij literaire boeken die ertoe doen, in het hoogste segment dus, persklaarmakers te kiezen die tegen hun taak zijn opgewassen. Heel vaak is nu de praktijk dat gekozen wordt wie toevallig vrij is. En aangezien het aantal voortreffelijke persklaarmakers klein is, is de spoeling navenant dun. Maar laten de verantwoordelijke redacteur en de bureauredactie per aanbieding vooraf bepalen welke literaire werken de beste persklaarmakers verdienen – dat maakt en houdt die beste persklaarmakers vrij. Daarnaast handelen is recht doen aan schrijver, boek en vertaling.

Natuurlijk zit daar een zekere willekeur in. Je bevoordeelt het ene boek boven het andere. Maar de keuze voor een klein segment boeken bepaalt mede, zij het op het moment zelf vrij geruisloos, maar op den duur opvallend, het gezicht van de uitgever – zoals dat ook al gebeurt met het aankopen van boeken. De kwaliteit van de vertaling zegt immers ook iets over een uitgeverij.

Van de vertaler mag worden gevraagd dat hij zich openstelt voor kritiek en ontvankelijk is voor commentaar. Als geen ander weet hij dat een vertaler bij het vertalen van een zin, zo ongeveer op het kleinste niveau dus, vele mogelijkheden heeft, en het is niet bij voorbaat gezegd is dat hij altijd de beste keuze maakt – even afgezien van de vraag wat dat precies is. Op hoger niveau: het is niet gezegd dat de vertaler gedurende het hele boek de juiste toon weet te treffen.

De vertaler is in het hele proces een uiterst belangrijke schakel, de belangrijkste na de auteur. Maar ook hij moet zijn plaats weten: hij dient het boek in kwestie. En aangezien ook vertalen mensenwerk is, is discussie altijd mogelijk. Het gaat erom dat hij die discussie niet uit de weg gaat, maar haar aangaat vanuit de gedachte dat alleen wat het beste is voor het boek zelf goed genoeg is. De discussie kan erop uitdraaien dat zijn variant de beste blijkt, maar het is hier van belang dat hij ontvankelijk is voor commentaar en desnoods zijn vertaling aanpast. Vanuit dat idee is het ook niet meer hachelijk de persklaargemaakte versie van de vertaling mee terug te geven met de definitieve vertaling – als de gedachtewisseling tussen redacteur en vertaler open en eerlijk is geweest, zal dat ook geen probleem zijn.

Ik heb u aan het begin van deze lezing drie casussen beloofd. Hier komt casus nummer drie – dan weet u ook meteen dat de lezing op zijn eind loopt en u dadelijk van het gezeur af bent. Walter, de hoofdpersoon van *Sterben im Frühling*, heeft te horen gekregen dat zijn beste vriend Fiete de volgende ochtend zal worden geëxecuteerd, en dat de executie door hem zal moeten worden voltrokken. Hij doet een allerlaatste poging Fiete, die zolang is opgesloten in de bietenkelder van de Hongaarse hoeve waar de eenheid zich heeft ingekwartierd, te redden en gaat daarom naar de commandant, iemand met vier sterren op zijn schouder, een Sturmbannführer. Met veel gestuntel meldt hij: ‘Ich komme wegen einem Kameraden. Er sitzt im Rübenkeller.’

De Sturmbannführer reageert op een manier die Walter totaal niet verwacht: ‘Nach *wegen* immer Genitiv,’ sagte er. ‘Wegen *eines* Kameraden kommen Sie. Welche Schulbildung?’

Walter heeft lagere school gevolgd op de Horst-Wessel-school in Essen, zegt hij. Meteen erna wil hij weer naar de essentie van zijn bezoek: Fiete van de doodstraf redden. Maar daar wil de Sturmbannführer voorlopig niets van weten: Walter moet uitleggen wat een genitief eigenlijk is. Walter antwoordt: ‘Na, ein Fall doch,’ sagte er heiser und fuhr sich übers Genick. ‘Der Wessen-Fall, also der zweite. Vorher kommt der Wer-, und danach der Wem- und der Wen-Fall.’

En waar is die dan goed voor, die tweede naamval, treitert de Sturmbannführer nog even door. Walter blijft het antwoord schuldig.

‘Zu gar nichts,’ zegt de Sturmbannführer. ‘Die Sprache kommt auch ohne ihn klar. Denn ob Sie nun schreiben “die Feigheit von meinem Freund” oder “Die Fahnenflucht meines Freundes”, dat ist eigentlich egal, oder? Wir beide wissen ja, was gemeint ist.’

Hier wordt de Sturmbannführer sluw en gemeen: door middel van quasi onschuldige grammaticale voorbeelden levert hij commentaar op het gedrag van Fiete dat tot het executievonnis heeft geleid, want hij spreekt immers over de ‘lafheid’ (*Feigheit*) en de ‘desertie’ (*Fahnenflucht*) van “mijn vriend”.

‘Er hob den Finger, wölbte die Brauen. ‘Und doch, und doch... Er macht etwas mit uns, dieser Genitiv. Er verändert die Haltung. Die Prismen der Geschichte, des Tages letzter Schein – können Sie das hören? Diesen letzten Bronzeton?’ Er legte den Finger auf die Daumenkuppe. ‘Der verfeinert unsere Seelen, junger Mann, und lehrt uns, was geistiger Adel bedeutet. Der Vorsatz, nichts schleifen zu lassen und nicht immer nur den leichtesten Weg zu gehen, das ist der Genitiv!’

Bent u er nog, geestelijke geadelde toehoorders *dezer* lezing? Vertaalt ú het even?

Ik dank u.

Jerker Spits

De vertaler als bruggenbouwer

Dames en heren,
Goedemiddag,

Hartelijk dank aan Spui 25 voor de uitnodiging voor de *The State of Translation*. Ik zal kort ingaan op de lezing van Wil Hansen, vanuit mijn perspectief als germanist en recensent.

Maar eerst wil ik Wil Hansen bedanken, voor zijn jarenlange inzet voor de Duitse literatuur in Nederland. Vertalers zijn bruggenbouwers. Ze geven toegang tot een andere taal, een andere cultuur en een andere tijd. Ze dragen eraan bij dat de horizon van de lezer wordt verbreed. De lezer wordt bewust van een andere tijd, taal en cultuur. De Duitse filosoof Hans-Georg Gadamer heeft daarvoor een mooi begrip gemunt: *Horizontverschmelzung*.

Wil, jij bent zo'n *Horizontverschmelzer*. Ik noem daar één recent voorbeeld van. Dat is jouw vertaling van Katja Petrowskaja's *Vielleicht Esther*, vertaald als *Misschien Esther*. In haar boek vertelt de in Kiev geboren en in het Duits schrijvende Petrowskaja over verschillende generaties van haar familie, vooral tijdens het nazisme en het stalinisme. Tot die wereld heeft jouw vertaling toegang gegeven.

Vorig jaar waren we er allebei bij, toen Katja Petrowskaja te gast was bij het Goethe Instituut, hier even verderop aan de Herengracht. Ze kwam over als een kwetsbare, eigenzinnige vrouw met een groot literair talent. Ze sprak in een Duits dat werd afgewisseld met Russische en Jiddische woorden. Je hebt haar roman buitengewoon soepel vertaald, met een grote uitdrukkingvaardigheid en een buitengewoon stilistisch vermogen.

Dan jouw gedachten over de verhouding tussen vertaler en redacteur.

Inderdaad is in Nederland wat je in het Duits de *Überprüfer* of de *Qualitätslektor* noemt, niet altijd aanwezig. Zijn taak binnen de Duitse uitgeverij is de zorgvuldige vergelijking van de brontekst en de doelttekst. Niet alleen om de doelttekst te vervolmaken, maar ook om mogelijke fouten in de brontekst te signaleren.

Maar ook in Duitsland is er in veel gevallen sprake van *Selbstkorrektur*: de vertaler corrigeert zijn eigen tekst. Het is daarvoor noodzakelijk dat de vertaler zeer vertrouwd is met de tekstsoort, het thema en de terminologie. En hij moet over de eigenschap beschikken de vertaalde tekst *mit fremden Augen* te kunnen lezen. Voordeel van de *Selbstkorrektur* zijn de tijdsinstaan en de geringe kosten. Louter economische voordelen dus.

Maar het is, zoals Wil Hansen zegt, een besparing die kan leiden tot kwaliteitsverlies. Het is heel lastig om je eigen tekst met vreemde ogen te zien. En de combinatie van dit gegeven met een gebrek aan tijd maakt de *Selbstkorrektur* risicovol. Het was denk ik al anders geweest als je de tekst even een half jaartje kon laten rusten.

Ik heb in Wenen een aantal colleges gevolgd van Mary Snell-Hornby. Een grootheid in de vertaalwetenschap en een ontzettend aardige docent.

Ik heb haar *Handbuch Translation* er even op nageslagen, en daarin staat het volgende: 'Davon abgesehen, dass die Selbstkorrektur wegen dieser inhärenten Nachteile (fehlende Objektivierbarkeit) bei heiklen Texten zu unzuverlässig ist, verstößt diese Methode gegen elementäre Prinzipien der Qualitätssicherung.'

Ik wijs er nog even op dat ‘verstoßen gegen eine Methode’ streng en onverbiddeijk Wetenschapsduits is voor: ‘begin er niet aan!’ *Verstoßen gegen eine Methode* klinkt in Duitse oren heel pijnlijk. Want Duitsers zijn in het algemeen wat meer geneigd om een methode te volgen dan wij als pragmatische Nederlanders.

Voor de specialist staat er in dit handboek ook nog een ingewikkelde formule, waarmee je de kwaliteit van het *Qualitätslektorat* kunt berekenen. Maar dat is een rekensom die de uitgeverij die zich op kostenbesparing richt, misschien liever niet wil maken.

Ik zou het speelveld graag iets willen verbreden, en me richten tot drie partijen, die kunnen bijdragen aan de kwaliteit en promotie van de literaire vertaling in Nederland.

In de eerste plaats de vertalers zelf. Er zijn veel goede initiatieven ontstaan om jonge vertalers te stimuleren. Bij de VertalersVakschool, het Expertisecentrum Literair Vertalen en bij literaire festivals. Ik denk bijvoorbeeld aan *The Chronicles Project* van *Crossing Border*. Jonge, nog onbekende literair vertalers presenteren korte verhalen en romans van jonge, nog onbekende auteurs. Dat laatste is heel mooi, want het maakt de rol van de vertaler zichtbaar voor het publiek. Ook die zichtbaarheid is belangrijk voor de erkenning van de literaire vertaling.

In de tweede plaats de recensent. Die zie ik niet alleen als de verslaggever achter het front van het vertalen, maar ook als een verkenner. Als een kenner die signaleert wat er over de grens gebeurt, die wijst op nieuw verschenen werk dat aandacht verdient.

Daarnaast is het belangrijk dat je als recensent ingaat op de kwaliteit van de vertaling. Het is immers niet vanzelfsprekend dat we in Nederland zo’n rijke vertaalcultuur hebben. Die moeten we koesteren, door aandacht voor vreemde talen in het onderwijs, het werk en het belang van de literaire vertaling.

En je moet het als recensent ook zeggen als de kwaliteit niet goed is, als een uitgeverij er om de een of andere reden voor gekozen heeft niet een literair vertaler te benaderen, maar een liefhebber van het werk van de vertaalde auteur of ‘iemand die ook goed Frans kon.’ Ik heb dat zelf als recensent gelukkig nog niet meegemaakt, maar het toezien op kwaliteit hoort er wel gewoon bij. Juist als een rijke vertaalcultuur je lief is. Taalvaardigheid is iets anders dan literaire vertaalvaardigheid.

In de derde plaats de uitgeverijen. Ik zie veel nieuwe verschijningen: van klassiekers en, zij het wat spaarzamer, van nieuw werk van jongere schrijvers. Niets ten nadele van Thomas Mann en Hans Fallada – maar ik mis af en toe wel de stem van jonge schrijvers uit het Duitsland van nu. Zij zijn een spiegelbeeld van de Duitse samenleving van dit moment. Ik begrijp dat het uitbrengen van jongere, veelal nog onbekende auteurs voor een uitgeverij risicovoller is, maar ik zou daar toch graag een lans voor willen breken. Ik hoop dat jongere auteurs meer aandacht krijgen, ook in andere talen.

Tot slot.

Bij al die stappen geldt dat vertalers van zich moeten laten horen en samen moeten komen, zoals hier vandaag. En als u merkt dat de rol van de vertaler niet aan

bod komt in een bespreking – spreekt u de recensent daar dan op aan. Het hoort in mijn ogen gewoon bij een goede bespreking om ook te vertaler te *würdigen*.

Dank u wel.

Elly Schippers

Dames en heren!

Om te beginnen mijn dank aan Spui 25 voor de uitnodiging om op de hier vanmiddag gehouden lezing te reageren. Ik zal dit doen vanuit mijn praktijk als vertaalster en daarbij concrete voorbeelden niet schuwen.

Na Wils verhaal, waarin behalve kritiek ook veel gedrevenheid doorklinkt, zullen sommige niet-vertalers onder u zich misschien toch afvragen waarom wij de lier niet aan de wilgen hangen. Ook ik maak al ettelijke jaren deel uit van het leger van Drees en heb een kleine honderd vertalingen achter de rug, en toch weet ik van geen ophouden. Waarom niet? Deels uit passie, door Wil verwoord in de zin ‘gun het me een heel klein beetje romanticus te blijven’, deels omdat ik ook veel goede ervaringen met uitgevers en redacteurs heb. En daarom heb ik de behoefte Wils lezing van enkele kanttekeningen, of liever gezegd aanvullingen te voorzien, want niet alleen in de jaren dat ‘de uitgeverijbomen tot in de hemel groeiden’, maar ook nu zijn er wel degelijk uitgeverijen waar de gewraakte toestanden niet, of althans in mindere mate voorkomen. Er zijn nog steeds uitgevers die alle boeken die ze op de markt brengen, zelf hebben gelezen en niet hoofdzakelijk afgaan op zogenaamde leesrapporten. Er zijn redacteurs die het manuscript na terugkomst van de persklaarmaker doornemen en van opmerkingen voorzien alvorens het teruggaat naar de vertaler, er zijn redacteurs die van ’s ochtends 9 tot ’s avonds 6 het manuscript met de vertaler doornemen en knopen helpen doorhakken. Daarmee wil ik de verwoorde kritiek niet onderuithalen, want er zijn helaas ook uitgeverijen waarop de zin van toepassing is: ‘Je manuscript gaat door de achterdeur naar binnen en komt door de voordeur weer naar buiten zonder dat je het nog een keer gezien hebt.’ Maar ik zou het niet helemaal fair vinden als ik niet ook een iets positiever geluid liet horen.

Voor het werk van de persklaarmaker wil ik, net als Wil, wel tien lansen breken. Ik heb zelf ook veel teksten geredigeerd, zowel van Nederlandstalige auteurs als van vertalers. Als je alles met het origineel wilt vergelijken, wat ik altijd deed, kun je na een week werken misschien 300 euro declareren. Vandaar dat er persklaarmakers zijn die zich voornamelijk beperken tot het veranderen van ‘gezien heb’ in ‘heb gezien’ en twee bladzijden verder ‘heb gezien’ weer veranderen in ‘gezien heb’. Maar er zijn ook anderen. Mijn favoriete persklaarmaakster, die ik dan ook zoveel mogelijk vraag, merkt het als ik me in een jaartal vergis. Ze schrijft in de kantlijn: ‘Zou dit niet een verwijzing zijn naar dat of dat lied, naar die of die film? En

ze let op het ritme van de zin, op de woordkeus en doet suggesties. Inderdaad: ‘Goede persklaarmakers zijn onbetaalbaar.’

Na deze aanvullingen op twee aspecten van Wils verhaal wil ik nog even ingaan op de ook in de aankondiging gestelde vraag: in hoeverre is een vertaler ook redacteur van de tekst die hij of zij vertaalt. Mijn eerste vertaling was een boek van Gabriele Wohmann, over wie Wil ooit zei dat ze ‘sneller schreef dan dat ze ademhaalde’. Het was rond 1980, dus lang voor internet. Als je contact met de auteur wilde, schreef je nog een brief. Dat heb ik dan ook gedaan: drie kantjes met suggesties voor veranderingen, of heb ik het zelfs verbeteringen genoemd? Ik weet werkelijk niet waar ik het lef vandaan haalde. Onbekendheid met de mores, zullen we maar zeggen. Ze heeft begrijpelijkerwijs niet geantwoord. Vandaar dat ik bij de volgende auteur uiterst terughoudend was, maar toen ik merkte dat ze (het was wederom een vrouw) de kilometerteller en de snelheidsmeter door elkaar haalde, heb ik toch voorzichtig gevraagd of ze het echt zo bedoelde of dat er misschien, heel misschien... Zij was blij met mijn opmerking en veranderde het in de volgende druk. Maar als een personage op pagina 4 in de tram stapt en op pagina 5 uit een taxi (ik verzin het niet!) en boven aan de bladzijde op zijn knieën gaat liggen en tien regels verder nog een keer, zonder in de tussentijd opgestaan te zijn, wat doe je dan? Ik geef toe dat dit voorbeelden zijn uit een boek van middelmatige kwaliteit. Het was intussen mijn vijfde of zesde vertaling en ik durfde het aan om, in overleg met de redacteur, stilzwijgend een beetje te redigeren. Mocht u nu denken dat ik sindsdien alles op eigen houtje doe en me niets van de auteurs aantrek, dan hebt u het natuurlijk mis. Ik heb met bijna al mijn levende auteurs contact en raadpleeg hen altijd als er dingen zijn die ik niet begrijp of niet kan vinden. Ik vind het contact met de auteur bijzonder belangrijk en in bijna alle gevallen is dat gelukkig ook wederzijds. Blijft natuurlijk de vraag wat je doet als je een boek van een auteur vertaalt die niet meer leeft. Om een voorbeeld te geven: ik heb alle Joseph Roth vertalingen van Wilfred Oranje geredigeerd en daar werden we constant geconfronteerd met de grillige manier waarop hij met de werkwoordstijden omgaat, d.w.z. constant switcht van tegenwoordige naar verleden tijd en andersom. Een auteur voor wie je respect hebt, wil je recht doen, maar je wilt ook niet dat de Nederlandse lezer, die aan zulke wisselingen niet zo gewend is als de Duitse, constant zijn wenkbrauwen optrekt. Vandaar dat we geval voor geval bekeken en waar nodig een beetje schipperden.

Het moge duidelijk zijn dat ik het in grote lijnen met Wil eens ben, maar het toch nodig vond ook een paar kanttekeningen te maken. Tot slot een misschien interessant weetje voor Wil: hoe je het mondstuk van de Papirossa moet ‘knakken’, kan ik me helaas niet meer precies herinneren. Ik weet nog wel dat ze, ondanks het lange mondstuk, je keel zowat in brand zetten. Ik heb ze in de jaren 70 bij een van mijn eerste bezoeken aan de DDR namelijk zelf gerookt, maar gezien de slechte ervaringen heb ik mijn koffer bij een volgend bezoek weer gevuld met de vertrouwde pakjes Samson shag en de al even vertrouwde blauwe Rizla vloeitjes.

Ik dank u voor uw aandacht.